A HUMARAI VÁR ROVÁSFELIRATAI

Az előző Szmolenszki rovásemlékünk[1] című írásomban jeleztem, hogy szándékomban áll a Kaukázus északi lejtőjén lévő Karacsajevszk városától 11 km-re északra fekvő, Kubán folyó menti Humara (Khumara) várából származó kőfeliratokkal foglalkozni, melyeket *I. M. Djakonov* és *A. M. Scserbak* is szabírnak tartott.[2]

A vár elődjét valószínűleg az V. század második felében Pērōz perzsa nagy-király építette Bahrān nevű főparancsnoka útján, ami a mélyen tagolt *kaukázusi limes Sasanicusnak* fontos, az egész Kubán völgyet ellenőrző láncszeme volt. *V. A. Gladno* és munkatársai 1974-ben a kapu külső oldalánál egy szászánida tűztemplom alapjait tárták fel.*(8)* „Az *Erdélyi István* kutatócsoportja által megtalált falazókő*(10)* 1978-ban aztán csaknem bizonyossá érlelte tudniillik a feltevést, hogy perzsa helyőrség állomásozott a korábban itt magasodó erődítményben. *Harmatta* szerint az ominózus kőre vésett középperzsa felirat minden nehézség nélkül olvasható, s a következőt jelenti: „*Ezt Bahrān építette*.” A jelformákból ítélve az V. század második felében, Pērōz korában kerülhetett a szöveg a kőre.”[3]

A hatalmas erődítmény maradványai az egykor igen fontos Kluhori-hágón (2782 m) átvezető Horezm–Bizánc közötti kereskedelmi út mentén található. Jellemző méretére, hogy területe kb. 25 ha, a várfalak hossza 1900 m, amiket szögletes bástyák is tagolnak. „A hegygerinc felé eső irányban egy önálló, citadella-jellegű, kerek bástyatoronnyal is biztosították. Ennek falai kb. 6 m vastagok voltak. Egy másik hasonló torony építését is megkezdték, de csak a földmunkával készültek el. Az elkészült torony négyszögletes kiugrásokkal rendelkezett a külső falfelületen. A fal kb. 3 m magasan megmaradt. A falazatot természetes halom köré építették fel. A falazóköveket oltott mésszel kötötték meg”, írja *Erdélyi István* a helyszínen látottakról.[4]

Az első rovásfeliratos kőre 1960-ban egy helyi elemi iskolai tanító hívta fel a moszkvai Régészeti Intézet figyelmét, amelyet *A. M. Scserbak* leningrádi turkológus Budapesten publikált.*(2) (Erdélyi).*
A többek által is ismertetett khumarai kőfeliratokat *I. L. Kizlaszov* foglalta össze K3.-K8. számok alatt, a kubáni írások közé sorolva,[5] amit a továbbiak során én is forrásként használok.
Koruk: az orosz régészek szerint: „9. század második fele előtt-10. század kezdetétől.”

K 3. Khumara-1, 4, 5

»A felirat két falazókőként újra hasznosított homokkő töredéken van. Valószínű 17 jelből áll (?), de az eleje hiányozhat. A láthatóak hossza 95 cm, magassága 6-7, de van 11 cm-es is köztük. 1960-ban találták.

Baicsorov képe és átírása

A szerző vázlata a fejjel lefelé látható részről.

Közlemények felsorolva.
Olvasási kísérlet: *S. Ya. Baicsorov:* Az ókori türk rovásírásos emlékek. p. 178.
Átírása:

Ë gnbeh (= Ëgünbeh) b (e) l ü g (= belüg) d' o g (e) ni (e) sh oysht (y) k. Ijden el (o) l.

azaz: Emlékmű Egünbek, emlékház (lak)-szentély feltártuk mi. (Ő) jelenik meg Isten előtt.[5]«

---

1. *Delibeli József*: Szabír rovásemlékünk. www.leventevezer.extra.hu/Szabiremlek.pdf
2. magyarmegmaradasert.hu/itemkiletunk/anyanyelvunk/item/3492-az-ékírástól-a-rovásírásig-1-kötet?start=4 22-26/42.
3. forum.index.hu/Article/viewArticle?a=115573997&t=9111571
4. *Erdélyi István:* A humarai vár és feliratai. Antik Tanulmányok. 1983. 30. évf. 2. sz. 264-266.
5. s155239215.online.us/turkic/30_Writing/Codex_EuroAsiaticKuban_En.htm

Próbáltam a harmadik kép feliratát olvasni, amit 1980-ban az ásató régész *V. A. Kuznyecov* így rögzített:[4]

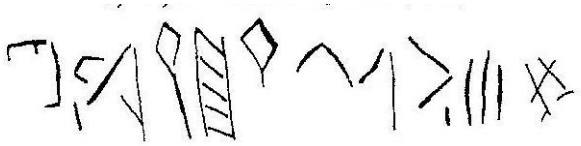

Az egyező szakasz jelei: 6 5 4 3 2 1

Az *ómagyar rovás- és ligatúra kimutatásból*[6] azonosítható, balról-jobbra:

...SZ A/L ¹J ¹D ²K-SZ ¹B³-Z ²K-SZ...

A két vázlat közötti eltérésből többféle részolvasat lehetősége is előállhat, ami még érthető is lenne, de a teljes felirat csak találgatás.

K 4. Khumara-2, 3

»Szintén 1960-ban találták az előzővel azonos helyen, három homokkőtöredéken. A szerző 16 jelet ad meg, de a vázlaton jóval több látszik. A jelek magassága 7-8, de van 20 cm is. Az Orosz Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében tárolták, de ma már nincs meg. Képe:

Közlemények megadva.
Olvasási kísérlet: *Baicsorov:* Az ókori türk rovásírásos emlékek. 174.
Átírás:

Djgut (u) r (e) KDJ bel ü g tiket ü ki dj (a) l (e) ki kidj Oy (u) u (=kidje oiuu) oyd (uk)

Fordítása:

A dügutur második (azaz az év második tur hegyi kecske hónapjában), az emlékmű befejezésének éve, a két kis díszítményt véstük mi.

Szerencsére *Baicsorov* megadta a kőfelirat rovásjeleinek másolatát, ami alapján azt hiszem már megkísérelhető egy magyar nyelvű olvasat.[5]« Megszámoztam:

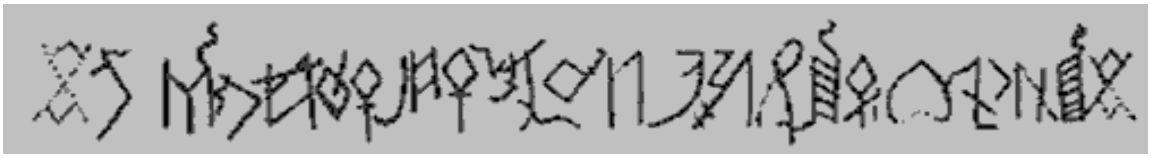

34 33 ***31*** 25 23 ***21*** 19 16 14 ***11*** 10 6 ***2***
36 35 ***32*** 30 29 28 27 26 24 22 20 18 17 15 ***13*** 12 9 8 7 5 4 3 1

Végignézve a feliratsor jegyeit, nem is látok olyan karaktert amivel az *ómagyar rovás- és ligatúra kimutatásban*[6] már ne találkoztunk volna!

Feltűnő, hogy felül három helyen egy-egy – a D12. Majak-9 felirat 3. összevonásában megismert[7] ' ᛊ ' (e/é) rovásjel állásával fordított – ' ᛋ ' karakter van jelölve (*ez lenne az alapállása?*), ami aztán alul két és sorközben is még két helyen megismétlődik! Ezeket ***dőlt*** számmal kiemeltem.

A hivatkozott helyen ezt akkor *az első szóvégi magánhangzó kiírásaként* ismertettem! Most e magánhangzó *újból*, de az is lehet, hogy időben mégis *előbb* feltűnik!

Érdekes, hogy a hét előfordulásból négy álló, három (***13***., ***21***., ***34***.) pedig felülről „fekvő" helyzetű, de a ***11***. és ***32***. karakter talán összerovásként is értelmezhető. Külön a szövegértés alapján megvizsgálandó, vajon a fekvő helyzetűek csak szóló jelet vagy összevonást is jelentenek-e

6. *Delibeli József:* Egy majaki kőtömb rovásai. www.leventevezer.extra.hu/Majaki%20kotomb.pdf melléklet.
7. *Delibeli József:* Majaki magyar rováskövek. www.leventevezer.extra.hu/Majaki%20magyar.pdf

Előre bocsájtom az olvasatba tartozó rovásbetűt/hangot (**kisbetűvel**), a felirat betűsorát NAGYBETŰVEL jelölöm. A rovásjelet és ligatúrát a sorvezetés szerint ábrázolom, betű-hangértékét balról-jobbra írom. Az elvetett összevonásokat általában nem sorolom fel.

A nagyított képen néhány jel lehet, hogy „ötletszerűen" pontozással ki van egészítve, illetve össze van kötve, amit külön meg kellett vizsgálni:

- 4-5. jel többféleképpen is értelmezhető: ' ᛁ ᛉ ' vagy ' ᚺ ', ez esetben az alsó ' ᛎ ' ferde mellékvonal a 3. jelhez tartozik, de ' ᚺᛎ ' és ' ᛁᛎ ' alakú is lehet. Természetesen mindegyik esetben a jegyek hangértéke más és más. Szövegértéshez az utóbbi különálló 4. (¹**t**³**-sz**)[9] és az 5. ᛁ (**sz**) betűt találtam megfelelőnek.
- 14. jel is lehet kétféle, úgymint ᛜ (²m) és alatta a jórészt pontozással kiegészített ᚢ (¹d), de tekinthetnénk a -d- szárait egy rövidebb és egy hosszabb -sz- betűnek is. Végül is az olvasatba illeszthetően egy karakternek bizonyult: ᚲ + ᚢ + ᛜ (²**m-**¹**d-e/o**), az e/o-t a -d- bal oldali alakja adja meg.
- 18., 19. jel összevonva: az ᚱ (¹r) és (¹j-¹r-sz) ligatúra is lehetne, különállóként a ᛇ (¹j) és az ᛁ (sz) rovásjel. Szövegértéshez a 7-8. jelként a ᛁ + ᛍ + ᛇ (¹**j-**¹**r-sz**) jól illeszthető.

Soroljuk fel először az egyedül álló, szóló jeleket, mint:

- az 1. és 36. ᚷ (²**r**), a ***2., 13., 21., 31.*** és ***34.*** ᛊ (**e/é**), az 5., 9. és 19. ᛁ (**sz**), a 6. és 30. ᛋ (¹**l**), mely hasonlóan a szmolenszki felirathoz,[1] nem az a/á-t jelenti, a 18. ᛇ (¹**j**), a 26. ᛂ (²**j**), végül a 35. a ᚸ (**g**) betű.

Külön kiemelem a megtévesztően *szólónak látszó, de mégis ligatúrát jelentőket:*

- 3. jel ' ᛗ ' tulajdonképpen felül hat ferde, alul egy vízszintes mellékvonalból áll, amivel a karakter ᛈ (²r)-szerűen *zárt*! Belsejében a ᛇ (¹j), a ᛞ (z³) és a ᛨ (¹b) rovásjelek. (Ne felejtsük el, a -z- korabeli állását: ᛝ). A négy jelet már csak helyes sorrendbe kell rakni figyelembe véve, hogy a ' ᛓ ' karakter a jánoshidai tűtartón (Avarkori rovásemlékeink. 2016. I. félév)[8] az (²r-z), a szmolenszki szabír feliraton[1] az (²r-¹b) kapcsolatot jelentette.
  A megfelelő sorrend: ᛨ + ᛈ + ᛆ + ᛇ (¹**j-z**³**-**²**r-**¹**b**).
- 8. jel, ha különálló akkor a ᚢ (¹d) rovásjele, de jobb oldala ' ᛂ ', bal oldala ' ᚲ ' alakú, ami együtt a ᚲ + ᚢ + ᛂ (¹j/l-¹d-n³) vagy a (¹**j/l-**¹**d-e/o**) ligatúrát is jelentheti.
- 12. karakter 5 mellékvonalas és fordított irányultságú a 3.-kal, benne a ᛝ (**z**) állása a szabályos, míg a ᛣ (¹b³) tükrözött, összeróva: (¹**b**³**-z**).
- 16. ᛉ azaz ' ᛦ ' alakú jel a ᛦ + ᛦ (¹r-²k) vagy a / + ᛦ + ᛇ (¹**j-**¹**k-**¹**r**) kapcsolatot képviseli.
- 23. jelben a ᛚ (¹l³) és az ᛁ (i) alakja ismerhető fel, együtt az ᛁ + ᛚ (¹l³-i) azaz (¹**l**³**-sz-i**) összerovása. A ᛊ (¹l) a csíksomlyói felirat 2. jele, az -i- a szmolenszki rovásemlékünkben.[1]
- 25. jel sem a későbbi székely–magyar -cs- betű, hanem a ᛬ + ᛨ (¹**b-**²**k**) ligatúra, amennyiben a -²k- alapállásaként a battonyai gyűrű 9. jelét fogadjuk el. (Természetesen a -k- középvonala és a -b- mellékjele egyirányú.)

Már csak a visszamaradt egyéb ligatúrákat kell nevesíteni:

- 7. jel karaktere egyszerűen szétbontható a szmolenszki kőfeliratról már ismert ᛌ (¹l³-sz) és a 10. jelhez képest a tükrözött ᚾ (²d³) betűre. A rovó szándéka az ᛌ + ᚾ azaz (²**d**³**-**¹**l**³**-sz**) együttes megadása lehetett. A jegy tetejéről kiindul egy ferde vonalka, mely a már meghatározott 8. jelig tart. Láthatóan a különállónak vélt 7. és 8. jegyet egy ligatúrának kell tekinteni, amelyet felül az ' ᛍ ' (¹r) vagy ' ᚡ ' (²v) rovásalakja fog össze. Végül is:
  a 7-8. jel együtt a ᚲ+ ᛂ + ᚢ + ᚡ + ᛌ + ᚾ (²**d**³**-**¹**l**³**-sz-**²**v-**¹**d-**¹**j/l-e/o**) összerovásának bizonyult.
- 10. jel a ᚾ + ᛜ (²**k-**²**d**), a -d- mellékjele a nagyított képen ' ᛏ ' alakú, amivel az értelme (²i/j-²k-²d) is lehetne. Tetsző lett volna a 9-10. jel SZéKeJeD olvasata, de nem szövegbe illő!

---

8. A továbbiakban a (magyarostortenet.gportl.hu)-n megtalálható írásaimat: cím, évszám, időszak közlésével adom meg.
9. Az ¹-s mély, a ²-s magas hangrendű, a ³-as a tükrözött, a * a fejen álló rovásjelet jelöli. A hangrendet jelölő számjelet a rovásbetű elé írom, hogy ne lábjegyzetnek tűnjön. Értelmező olvasata: (¹**k**), -¹k- azaz hang/betű után kimondva k-1.

- 15. jel hangzósítása: ⱞ + / + ⅃ + ꞁ (**sz-^{1}j-^{1}r-gy**), az utóbbi az r-hez van igazítva. A -gy- eddig a D14. Majak-11 felirat[6] 24. jeleként ' ⸗ ' alakban vált ismertté, most először fordul elő, mint *székely–magyar rovásjel*!
- 17. jel alakja ismert a majaki amforafelirat (2015. II. negyedév)[8] 12. jeléből: (^{1}j-^{1}b), ott a -b- szára egyenes vonalú volt, itt hangsúlyosan ívelt, -n- alakú.
  Az összerovás jelentése: ᄀ + ⅃ + ᄀ (**^{1}j-^{1}b-n**).
- 20. jegyet úgy értelmezem, hogy a ◊ (^{2}k)-re jobbról a V (^{2}**v**) rá van ültetve, aminek a jobb oldali szára az / (^{1}r)-t is jelenti, (ezt érzékeltetheti a pici mellékjel).
  Feloldása: ◊ + V + /, értelme; (**^{1}r-^{2}v-^{2}k**).
- A 22. jegy talán a legbonyolultabb, amit így írok le: az összevonás felül a hosszan ferdén húzott -^{1}r- vonalával kezdődik, alatta a (^{2}j) betű. Az -r- továbbhúzott vonala – jelenthet még egy újabb -^{1}r- betűt is –, ami belefut a -^{2}d- vagy a (^{2}j-^{2}d) mellékjelébe. Az alatta lévő másolat jele nem egyértelmű, szövegértelem alapján az -j/l- lehetséges. A szintén túlhúzott -d- mellékvonala '✓' ezzel fejeződik be, ami az én olvasatomban az (^{1}r-^{1}j) ligatúrát jelenti. Két olvasat is előállhat, az egyszerűbbet hozom le: ✓ + ⟩ + ⅄ + ⅃ + ⸝ (**^{1}r-^{2}j-^{2}d-^{2}l-(^{1}r-^{1}j)**).
- 24. és 27. jegy egyszerűen oldható: † (ᐟ) + ◊ (**^{2}k-i**).
- 28. ligatúra a ◊ + ⅄ + / jelekből áll, betűsora: (**^{1}r-^{2}d-^{2}k**).
- 29. jel sem azonos a 25.-el, amiben most a ⅃ (^{1}b), az ᴵ (i/ü^{3}) és felül az egyvonalas ¯ (^{1}r) alakjai ismerhetők fel: ¯ + ⅃ + ᴵ (**i/ü^{3}-^{1}b-^{1}r**) sorrendben.
- 33. alak viszonylag egyszerű: ꞁ + ᗰ + ꞁ azaz a két -sz- betű között a ' ᗰ ' = Y + M (^{1}**v-^{2}l**) ligatúra, együtt: (**sz-^{1}v-^{2}l-sz**), az utolsó -sz- megemelve hosszabb, mert ez is kell!

Végezetül külön említem a

- ***11***. jelben az -n- van felül, alatta pedig a fordított állású ⦘ (⦘) (e/é^{3}) betű, együtt ⦘ + ᄀ (**n-e/é^{3}**).
- ***32***. jelben viszont a felül lévő -n- betű a fordított ᑕ (n^{3}) – valószínű elsődleges tévesztés –, az ⦘ (e/é) alapállású, összevont jelentésük ugyancsak: ⦘ + ᑕ (**n^{3}-e/é**)! Kicsit értelmetlennek tűnik mindkét tükrözés, hacsak nem az S-Ƨ-szerű alakokat akarta így elkerülni a rovó.

Írjuk fel a felirat meghatározott rovásjeleit balról-jobbra:[10]

^{2}R *E/É* ^{1}J-**Z**-^{2}R-^{1}B ^{1}**T**-SZ SZ ^{2}L ^{2}**D**-^{1}**L**-SZ-^{1}V-^{1}D-^{1}L-E/O SZ ^{2}K-^{2}D N-*E/É* ^{1}**B**-Z *E/É*
1 ***2*** 3 4 5 6 7- 8 9 10 ***11*** 12 ***13***

^{2}M-^{1}D-E/O SZ-^{1}J-^{1}R-GY ^{1}J-^{1}K-^{1}R ^{1}J-^{1}B-N ^{1}J-^{1}RSZ ^{1}R-^{2}V-^{2}K *E/É* ^{1}R-^{2}J-^{2}D-^{2}L ^{1}**L**-SZ-I
14 15 16 17 18 - 19 20 ***21*** 22 23

^{2}K-I ^{1}B-^{2}K ^{2}J ^{2}K-I ^{1}R-^{2}D-^{2}K **I/Ü**-^{1}B-^{1}R ^{1}L *E/É* **N**-*E/É* SZ-^{1}V-^{2}L-SZ *E/É* G ^{2}R
24 25 26 27 28 29 30 ***31*** ***32*** 33 ***34*** 35 36

eR*É*J-őRi**Z**-BoSZuT SZüL SZi**D**o**L**-VáDoLO SZéKeD üN***É*** iZi**B***E*

iMáDO SZáJ-iRiGY oJKoR JoBaN JáRSZ éRVeK*E* éRJeD-eL-RáJa ISZo**L**

KIBéKüJ KI éRDeKB**Ü**-áRuL *E É***N**e SZoVaL-eSZ*E* iGéR

archaikusan:

Eréj őriz, bos^{s}zút szül, szidol vádoló, széked ü^{l}né ízibe,
imádó száj irigy, ojkor job^{b}an jársz érvek^{k}e', érjed el rája iszol,
kibékü^{l}j, ki érdekbű' árul e' é^{l}ne szóval, esze ígér!

Nem gondolnám, hogy át kellene írni e tömör, archaikus, esetenként a torlódó mássalhangzókat kihagyó – felső indexben pótolom – „hangugratásos" *ómagyar* szöveget mai helyesírásunk szerint! Nem is bocsátkoznék sem nyelvtani, sem értelmező magyarázatba! A felirat egyértelműen egy uralkodó élettapasztalatát összefoglaló „kódex," amit utóda, örököse részére *kőbe vésve ad át*! A fekvő „**e**" jelek végül is nem ligatúrák, ***szóvégjelek***. A „szidol" mai alakja értelemszerűen szidod.

10. A tükrözött betűjelét vastagítva kiemelem, kiolvasva az utána levő összevonttal helyet cserél! (visszafelé olvassuk.)

K 6. Khumara-7

»Ezt a kettétört újra hasznosított homokkő falazó elemet 1962-ben találták. Rajta 10 jegyből álló kb. 52 cm hosszú rovásfelirat látható, a betűk magassága 4,3-7,5 cm, de többnyire 5,5 cm.
A Karacsajevo-i cserkesz múzeumban őrzik.

Baicsorov képe és átírása

Közlemények megadva.
Olvasási kísérlet: *Baicsorov:* Az ókori türk rovásírásos emlékek. p. 181.
Átírása:

Djgut (u) r ü ch (e) MGE Minge...

Fordítása:

A Dügutur harmadik (azaz az év harmadik tur hegyi kecske hónapjában) örökké valóság (az egy emlékmű)[5] «

Előre vettem ezt a **K 6.**-s feliratot, mert ezzel az egysorossal már magyar kutatók is foglalkoztak. Összefoglaló ismertetése: *Hosszú Gábor* „Rovásatlasz" című könyvéből.[11]
„A feliratról eredetileg Vékony készített olvasatot: /öð tᵉgⁱn dªratï/*(184)*

Rajza:*(182)*

11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Az *5.2-1. táblázat:* Normalizált steppei rovásbetűkkel leírva, már így adja meg:[12]

Török fonetikus átírása: /öð tᵉgⁱn ǰªratᵗï/ Fordítás ogurból: 'Öd tegin készítette.'[12]

»*Csiky* szerint a *Vékony* által adott /dªratï/ megoldásban a szókezdő /d/ (7. jel) nem fogadható el, helyette a /y/-t javasolta a köztörök /yarattï/ szó alapján, továbbá rámutatott arra, hogy a szóból hiányzik egy /t/.*(185)* […] feltételezem, hogy a felirat nem köztörök, hanem ogur nyelvű, és módosítom az olvasatot /ǰªratᵗï/-ra, ahol a szókezdő /ǰ/ megfelel a magyar nyelvtörténetbe a /gyárt/ szó török elődjének feltételezett ogur alaknak.*(186)* – Ehhez már *Ligeti* is hozzá szólt... a magyar /gyárt-/ szónak meg, a mai csuvas /śurat-/ felel meg, a mai csuvas /ś/ pedig csak szókezdő *ǰ*-ből fejlődhetett, a köztörökre jellemző /y/-ból nem.«*(187)*
Nos, tovább nem folytatom az idézetet a könyvből, csak arra szerettem volna rámutatni, hogy hogyan lehet tudományosan „fából vaskarikát" csinálni egy *helytelen feltételezésből kiindulva! Helytelen a kiindulás, mert a felirat* ***eleve magyar nyelvű****, helytelen azért is, mert Vékony török rováshangzóinak nagy része szövegéhez* ***kitalált!***

De elsősorban most nem ezt szeretném igazolni, hanem a magyar olvasatot!
Ha a fényképet, *Baicsorov* és *Vékony* átírását összevetjük, vannak eltérések, de talán mégis ez utóbbi mutat nagyobb alaki egyezést, jobb híján ezt használom én is.
Vékony hangértékét dőlt *(...)*-be adom meg.[13]

- 1. jel jobb oldalát mindketten ívesre ' M ' *(ö)* egészítik ki, de nem zárható ki a ' M ' rovásalak sem. Én a jegyet, ha valós, ligatúrának tartom: M = M +ↄ azaz (¹**j-n-**¹**v**) vagy csak M (¹**v**).
- 2. jel *nála (δ*, máshol ugyanez *o/u)*, nálam: > (**a/á**) vagy a már indokolt -¹l- betű.
- 3. jelet – egyetértésben *Vékonnyal* – én is szóközjelnek tartom.

11. *Hosszú Gábor:* Rovásatlasz. Bp. 2013. 43-44.
12. Nem tudtam kideríteni, hogy ezt a „steppei" feliratot melyikük adta meg (*Hosszú, Csiky* vagy *Vékony*).
13. *(182)* index forrásként *Vékony:* Hagyaték. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. című írása van megjelölve. Sajnos írását a Takács Gyula Megyei és Városi Könyvtár sem tudta megszerezni, így nem tudom jeleit mivel igazolta.

- 4. ' ʒ ' *jele (t)*, nálam függőlegesen összerótt ligatúrát jelent, felül az ᴐ (n), alatta az ○ (²m) rovásbetű, mely rejtett elemeire bontva (lásd az előző 14. karaktert) ○ = ○ + ᴐ (n-²m), összesítve: ○ + ᴐ + ᴐ (**n-n-²m**) jelentésű.
- 5. jel ' ᴑ ' alakúra van átrajzolva, mert *szerinte ez a (g)*, *Baicsorov* átírása egyértelműen az *ómagyar kimutatás* alapján feloldható ᴑ = ᴐ + ᴐ (**n-e/é³**) összevonást jelenti, lásd a D12. Majak-9 felirat 3. jelét,[7] amiről már tudjuk, hogy az ottani -e/é- állása a tükrözött.
- 6. jel is átrajzolt, a képi ' ⚡ ' alak ⅂ erre, hogy mondhassa *ez az (n) jele*! Pedig ez is egy összetett *ómagyar ligatúra*, amelyben alul a megdöntött ' ᴧ ' azaz ᴵ + ᴧ (¹j³-sz) és a hosszított mellékvonalú, szintén döntött ' ᴉ ' azaz ᴉ + / (¹r-¹k³) összevonás van, együtt: (**¹j³-sz-¹k-¹r**).
- 7. jel ᴖ *(δ)*, amivel egyet is értenék, de magyar hangértéke a többszörösen igazolt -¹d-.
- 8. jelet ▯ *¹r*-nek rajzolta, én a ▱ (²**k**) jelét látom benne.
- 9. jelnek ᴐ *(a)* hangértéket adott, pedig átírása inkább az ᴐ + ᴐ (n-a/á), esetleg (a/á-n) képletet adná ki. *Baicsorov* átírásán a ferde mellékjel lejjebb van és hosszabb is, inkább az ᴐ + ᴐ (**n-¹r**) összevonásának látszik, ezt fogadom el.
- 10. jel egyezik az Ozora-tótipusztai edény, a kunágotai korsó, és a Kiskőrös-vágóhídi kehely ᛉ (²**d-¹v**/¹v-²d) összerovásával (Avarkori rovásemlékeink. 2016. I. félév),[8] *Vékonynál: (t).*
- 11. jelünk egyik ᐊ (¹n) hangértékű elemét a Stanica Krivjanszkaja-i kulacs (Kulacsfeliratok. 2015. II. negyedév)[8] 3., a D17. Majak-14 felirat[7] 6. és a D 14. Majak-11 felirat[6] 3. jele igazolja. Jelen esetben viszont a mellékjel vége nem kör, hanem ◊ (²k) rovásalakban végződik, így ezt is bele kell értenünk, mint: ◊ + ᐊ (¹**n-²k**), *nála ez (ï)*.

A feliratsor balról-jobbra:[10]

¹J-N-¹V	A/Á	ı	N-N-²M	N-**E/É**	¹**J**-SZ-¹K-¹R	¹D	²K	N-¹R	²D-¹V	¹N-²K
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

aJáNVA ı iNeN-MeN**É** SZo**J**-aKaRoD KiN-uRaD-VoNéK

Ajánˡva inⁿen menⁿé, szóˡj akarod kinⁿ urad voˡnék!

Aminek talán visszafordíthatatlan értelme, ha élnék kint, azaz a földi világban urad volnék!

Vékony „hű” átírása alapján az »Ajánlva innen menné’, szój**ak rád, kő ána**(álla) **üdvének.** « érthető sírfelirati olvasat is kijönne, vagyis menj tovább másoknak ajánlva, szólva, hogy itt az elhunyt üdvéért kő áll. *Hangsúlyoznom kell*, hogy *csak feltételesen ajánlom* e *Vékony* átírásán alapuló sírfelirati magyar olvasatot látva, hogy néha az orosz átírás is értelmezhetetlen!
Be kell látni, hogy kőfelirat 7-9. jeleit az átírók elsősorban olvasataikhoz igazítva adták meg, s még a közölt fénykép alapján sem azonosíthatók egyértelműen!
Érdekes nyelvi fordulat az ***ajánl*** és ***ajál*** ...minthogy az **n** igen könnyen hasonul **l** előtt **l**-lé. *(Cz-F 62.)*
De mégis inkább hihetőbb *ez a magyar olvasat*, mint a török vagy az ogur!

K 5. Khumara-6

»Ezt a háromsoros feliratot is 1962-ben találták az erőd falából származó homokkőtömbre vésve. A jelek száma 8, 8 és 7, magasságuk 3-5,9 cm, de többnyire 6.5-7,5 cm, hosszuk 43,5-44-45 cm. A Karacsajevo-i cserkesz múzeumban tárolják.
Közlemények megadva.
Olvasási kísérlet: *Baicsorov:* Az ősi türk rovásírásos emlékek. p. 183.
Átírása: 1). Djgut (u) r ü ch (e) m (u) g
2). Mengchur (e) l (i) nche.
3). ur bit i ëgigen

Fordítása: 1). A dügutur harmadik (azaz, az év harmadik tur hegyi kecske hónapjában).
2). Mengchur az ő állapota.
3). vésett feliratok dicsőséget ada.[5]«

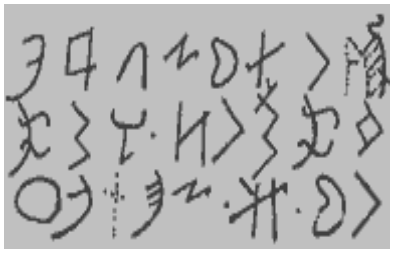

Baicsorov fényképe és átírása *Scserbak* nyomán.[2]

Természetesen *Vékony* ezzel a háromsoros felirattal is foglalkozott, átrajzolva az oroszok jeleit. *Hosszú* ki is hangsúlyozza, hogy „a Humarai egysoros felirat *(5.2-1. ábra)* tartalmában megegyezik az *5.2-2. ábra* feliratának első sorával.” (?)
Hogy ez itt is kijöjjön, az első sor rovásjegyeit át kellett írnia *tipizált* steppei rovásbetűkkel az *5.2-2.* táblázatban foglaltak szerint:
Felső sor:

8	7	6	5	4	3	2	1

Török fonetikus átírása: /öd tᵉgⁱn ǰªratʿï/ Fordítása ogurból: ‘Öd Tegin készítette’

Az előző felirat 3 különálló jeléből így lett a 7. jel... a BEZÁRT R /r/, az ÍVES E /a/ā/ä/ és a NYITOTT T /t/ ligatúrája, […] következetlenek voltak a veláris és palatális magánhangzókhoz való illesztésben – írja H*osszú* vagy *Vékony*. Ennek az lehetett az oka, hogy a NYITOTT T /t/-vel való ligatúrához a BEZÁRT GH /g/ alakzatilag nem alkalmas, szemben a GH /γ/-vel. Következetlenség az is, hogy míg az egysoros feliratban a NYITOTT /t/ veláris szótagban, az ÍVES T /t/ pedig a palatálisban áll, addig a háromsoros feliratban a NYITOTT T /t/ áll a palatális szótagban is.[12]
Hát, azt hiszem nem kell kommentálni e „megállapításokat” csak annyit, *akkor ez sem jött ki hangrendileg helyesen*, pedig ők adtak meg ogur nyelven!

De bajban vagyunk a magyar olvasattal is, hisz a fénykép és a két orosz kutató átírása is háromféle, sőt, *Baicsorov* átírása még saját képétől is feltűnően eltér!
Talán *Scserbak* rajza megfelelő lehet egy olvasási kísérletre, mert azt személyesen *ő* rajzolta, s nem befolyásolta olvasat. Rajzából[2] kinagyítottam a felső sort és megszámoztam:

8 7 6 5 4 3 2 1

- 1. jel elfogadható a képen és itt is (¹**j-n**) ligatúrának, esetleg lehetne a képi hajlított szárú ' ' összerovás, mint + (¹**b-n**).
- 2. jelnél felmerülhet az (o/u) betű, de bal oldala ferde, így két ligatúra megoldás is kínálkozik: / + (**o/u-¹r**), a magánhangzó alakja az r-hez igazodik és az / + (**n-¹r**), ahol az -n- az r-felé dől.
- 3. jelünk mindhárom képen pici eltérésekkel azonos. Domináns alakja a (²d), pontosabban a ' ' (²d-¹k) ligatúra, melynek függőleges szára felül ki van egészítve még egy vízszintes mellékjellel, ami az (i/²j) betűt képviseli, együtt: (²**d-¹k-i/²j**).
- 4-5-6. jelek azonosak az előző felirat 5-6-7. jeleivel, vagyis (**n-e/é**³); (¹**j**³**-sz-¹k-¹r**) és (¹**d**). De a 6. jel feloldható + azaz (**n-¹j**³**-sz-n**³) ligatúraként is!
- 7. jel határozottan a (²**k**) betű, esetleg (²**r**).
- 8. pedig az (**n**).

A változatokkal akár három hasonló értelmű olvasatot is kaphatunk.

A jelsor balról-jobbra:[10]

^{1}J-N N-^{1}R ^{1}D-^{1}K-I/^{2}J N-**E/É** ^{1}**J**-SZ-^{1}K-^{1}R ^{1}D ^{2}K N
….....N-^{1}**J**-SZ-**N** ^{2}R N
vagy ^{1}B-N O/U-^{1}R ….....^{2}R N
1 2 3 4 5 6 7 8

áJ iNeN uRaD-KI **É**Ne, SZo**J**aK-RáD KéNe vagy
….....SZá**J** aKoR Ne-SZo**J**o**N** éRNe
BáN URaD KI **É**Ne,.....

Á^{ll}j in^{n}en urad ki é^{l}ne, szó^{l}jak rád, kéne! Vagy **[...], száj ak^{k}or ne szó^{l}jon, érne!**
De érthető a **Bán urad aki é^{l}ne, száj ak^{k}or ne szó^{l}jon, érne!** is.

Mindhárom változat hasonló értelmű sírfelirat amire azt vésték rá, hogy *menj innen, uradért akkor kellett volna szólnod mikor még élt* vagy ha *szád akkor szólt volna, még élne*!
A „bán” szó valószínű tisztséget jelent, a „**kéne**” és az „**érne**” szó azonos értelmű, „kellett volna”, „ért volna”.

Középső sor:

A feliratot, *Hosszú* táblázata *tipizált* steppei rovásbetűkkel így adja meg:

Török fonetikus átírása: /δ^{ï}n^{ï}m^{ï}δ^{ï}γ, ^{a}sm^{a}n/ Fordítás ogurból: fészkünket [=otthonunkat] alán(ok).[12]
Hát ennek nagyszerű értelmén gondolkozzon el az olvasó...
Én inkább most is *Scserbak* rajzát[2] használom:

8 7 6 5 4 3 2 1

A felirat nagy része ismert szóló rovásbetű, a két ligatúrát kell csak meghatározni:

- 5. karakter domináns alakja az И (^{1}r) betű, jobbra kihúzott átlója már ismert ᛚ (^{1}j^{3}-sz), így együtt pedig az И + ᛚ + | (^{1}**j^{3}-sz-^{1}r**) összevonása.
- 6. jel csalóka, mert több változata is lehet attól függően, hogy „rejtett elemeit” melyik irányból olvassuk. Lásd felülről lefelé: ᛚ + ∪ (e/o-^{1}l^{3}) vagy (n^{3}-^{1}l^{3}), az ᛚ + Y (^{2}j-^{1}l^{3}) és más... alulról felfelé: Y + ᛚ (^{1}l^{3}-^{2}j) azaz (^{1}l^{3}-sz-^{2}j) vagy ᛁ + ᛚ (^{1}l^{3}-n), stb. Úgy néz ki, hogy az olvasat értelme alapján kell a 6. jegyet nevesíteni. Több változatot elengedve, végül is a (**^{2}j-^{1}l^{3}-sz**) betűsort választottam ki.

A feliratsor balról-jobbra:[10]

A/Á N ^{1}M A/Á ^{1}**J**-SZ-^{1}R : ^{2}J-^{1}**L**-SZ ^{1}M N
1 2 3 4 5 6 7 8
Ah NéMA SZá**J**Ra : éJ-SZá**L**a iMáN
Ah, néma szájra : éj szál^{l}a imán!

Az „ah” ősi határozott névelőnk, már ismert az Ozora-tótipusztai edényfeliratról is,[8] a „h” később lekopott, „mán” a tájdivatos „már”. *(Cz-F.)*
Baicsorov fényképén a 6., 7. jelen pici eltérés van, amit ha figyelembe veszünk más olvasatot kapunk. A 6. jel szóló Y (^{2}j) betűként „rejtett elemeire” bontva, alulról: Y + ᛁ + | (**sz-n-^{2}j**), a 7. jel a már ismert ϟ (**ö**) betű, a szabír rováskő hátsó feliratának 5. és 11. jele.[1] Az új betűkkel:

A/Á N ^{1}M A/Á ^{1}**J**-SZ-^{1}R : SZ-N-^{2}J Ö N
AhoN iMA SZó-**J**áR : SZó-Ne-öJÖN

Ahon ima szó jár : szó ne ö^{l}jön!

Talán ez utóbbi lenne a rovó szándéka szerinti!

Alsó felirat:

Először most is a *Hosszú* által közölt, steppei rovásbetűkkel leírt feliratot mutatom:[12]

O ⟩ ∋ ⅂ ⅄ ⟩ >

ennek török fonetikus átírása: /^{ö}δ^{ü}g t^{e}γ^{i}ne/ azaz ogurból fordítva: ‘Hívjuk *Ödüg Teginnek*.’
Érdemes csak a „*tegin*” szó eddigi három rovásváltozatát felidézni, aminek úgy-e mindegyik feliraton, elvileg még „ogur nyelven is,” *ugyan úgy kellene kinéznie*: ' ⅂ ⟩ ⟨ ; ⅂ ⟩ ⅄ ; ⅂ ⅄ ', persze nem gond, ha a középső feliraton a ' ⅄ ' karakter hangértéke: γ, most meg: t-γ!
Meglepő módon most mindhárom átírás szinte egyforma, *Baicsorovét* adom meg[5]

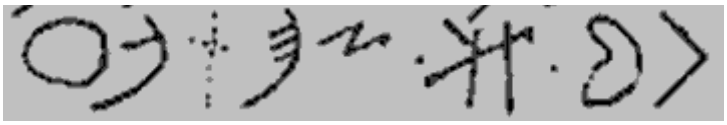

7 6 5 4 3 2 1

Tulajdonképpen most csak három ligatúrát kell meghatároznunk:

- 3. jel egy összetett, de jobbról jól oldható karakter. Az egész jegyet átfogja az -^{1}r-mellékvonalaként túlhúzott ⅄ (^{1}j^{3}-sz) ligatúra. A következő fő karakter jelét az ⅂ (^{1}r) adja, jobb és bal oldalát egy-egy ⅃ (^{2}d) alkotja, esetünkben a hátsóba még az sz-t is bele kell érteni. Az összevont ' ⅄ ' alakú jegyhez balra fent a vésnök rótt még egy különálló, a (^{2}t) mellékvonalát szimbolizáló ferde vonalkát is, amit a d-vel azért nem köthetett össze, mert akkor a *mást jelentő* ' ⅃ ' jegy jött volna létre!
  A rovásbetűk sora tehát: ⅂ + ⅃ + | + ⅂ + ⅃ + ⅄ azaz (**^{1}j^{3}-sz-^{2}d-^{1}r-sz-^{2}d-^{2}t**).
- 5. jel fő karakterét az ⟩ (n) adja, aminek felső-részére szorosan három ferde mellékvonalat véstek, ezt azért hangsúlyozom ki, mert így a mellékjelek *nem a z-t* (∃) jelentik. A három vonal viszont csak a ' ⅃ + ∃ ' vagy a ' ⅄ + ∃ ' mellékjele lehet.
  Felülről lefelé olvasva a szövegbe illő jelsor az ⅃ + ∃ + ⟩ (**n-^{1}b-^{1}r**).
- 7. jel az ⟨ + ⟩ + O (**^{2}m-n-e/é**). A többiek az előzőkből már ismertek!

Felírva a betűsor:[10]

A/Á N-E/É · SZ-^{1}J-^{2}D-^{1}R-SZ-^{2}D-^{2}T · ^{1}**J**-SZ-^{1}K-^{1}R N-^{1}B-^{1}R N-A/Á ^{2}M-N-E
1 2 3 4 5 6 7

Ah éNE · SZáJaD-RáSZeDeT · SZo**J**-Ki-Rá Ne-BiRáNA MeNE

Ah, é^{l}ne szájad rászedet^{t}, szó^{l}j ki rá, ne bírá^{l}na, men^{n}e!

Talán a három felirat közül ez a legautentikusabb sírfelirat, ami arról tájékoztat, hogy a kő alatt egy *rászedett* lélek nyugszik, akit jogtalanul ne bírálj, inkább menj tovább!
Ki kell térnem az 5., 6. jel közé *Baicsorov* által bepontozott – i, vagy d? – jelére, ami egyáltalán nem illik bele a feliratba! Ha a fényképet nézzük, akkor az 5. jel csak kétmellékvonalas, vagyis ∋ (**n-^{1}b**) jelentésű, utána balra fent egy ferde / (^{1}**r**), ezek együtt ugyan azt a „Ne BiR” szórészletet adják ki, mint a háromvonalas 5. jel. A követő ⟩ + 1 (**^{1}j-^{2}l**) ligatúrával kijön a ' Ne BiRáJáL ' szó is!

K 7. Khumara-8

»A kétsoros rovásfelirat ugyancsak a vár falából származó homokkő falazóelemen van. Sajnos a felirat a szakértők érkezése előtt megsemmisült. Csak irodalomból ismert, vázlatát egy diák (*A. D. Beslenjev*) készítette, amit az orosz közlemények a **K5**-ös **f**elirat második és harmadik soráról készült pontatlan másolatnak tartanak.
Közlemények megadva.
Olvasási kísérlet: *Baicsorov*: Az ókori türk rovásírásos emlékek. p. 181.
Átírása: 1). … (E) g (I) NCH bengd' (Ü) R – (E) L (i) nche. 2). Gu Um EG (i) g (e) N.
Fordítása: 1). … Második (azaz az év második hónapjában...) Bengdür az ő állapota.
2). Segítségével ezt (vagy ezeket) dicsérte.[5]«

Kizlaszov írásában *Boicsorov* képét nagyon rossz minőségben adta meg, ami nem nagyítható tovább, csak szétválasztottam:

Felső sor:

9 8 7 6 5 4 3 2 1

Mindenesetre az leszögezhető, hogy a feliratok nem a **K5.** felirat másolatai! Megpróbálom a jeleket, amennyire lehet, azonosítani és elolvasni:

- 1. jelben felül az ᚲ (a/á), alatta az ᚢ (n) betűt látom, együtt: ᚢ + ᚲ (a/á-n), de lehet, hogy csak az ᛒ ([1]m) betű, mind együtt ᛒ + ᚢ + ᚲ (**a/á-n-[1]m**), de az ᛒ + ᚲ (a/á-[1]m) is szóba jöhet.
- 2. jelhez hasonló karakter látható a D10. Majak-7 felirat[7] 2. jelében, ott az ugyanilyen szögletes alak és a középső vízszintes vonalka az ([1]r-n) ligatúrát jelentette. Jelünk ' ᛁ ' többjelentésű, a megfelelő most az ᛁ + ᛁ (sz-n) az -n- az sz-hez igazítva. Középen egy tükrözött ᚾ ([2]d[3]) betű mellékjele látszik, az összevont karakter: (**[2]d[3]-sz-n**) olvasatot ad.
- 3. jelben az ' ᚺ ' alak hangértéke -r- vagy ([2]k-[2]t[3]), mint a **K4.** felirat 25. jegyében. Mellékjele jobbra kihúzva a ᚾ ([2]d), aminek szára hosszabb a baloldalinál így az sz-t is jelöli. Az -r- baloldali függőlegese ' I ' „lezárt végű," mint a vargyasi kőfelirat 6. és a Hódmezővásárhely–Kenyereér-dűlői gyűrű 13. ([1]sz) jele. (Felülvizsgáltam. I. 2014. dec.)[8] Ezt jelentheti most is, hiszen a jobb oldali sz-től meg kellett különböztetni a baloldalit!
  Így a karakter: I + ᚺ + ᚾ + ᛁ ([1]**sz-[1]r-[2]d-sz**) jelentésű.
- 4. jelünk a balra, sz-irányba döntött ᛋ (**ö**) betű, aminek értelme: ᛋ + ᛁ (sz-ö), de szövegértő az ᛋ + ᛚ ([2]**j-ö**) ligatúra kapcsolat lett.
- 5. jelre hangértéket a szövegértelem alapján kerestem: -h-, ami összevethető a Stanica Krijanszkaja-i kulacs ' ᚷ ' (**h**) betűt jelentő 17. jelével. (Kulacsfeliratok. 2015. II. negyedév).[8]
- 6., 7. és 8. jelek sorban: ᚻ ([1]**r**), ᛉ ([2]**l**) és ᛒ ([1]**m**).
- 9. jelünk ' ᛦ ' alakú ᚾ + ᚢ (n-[2]d) vagy ᚢ + ᚾ ([2]**d-n**) jelentésű.

Lehetséges rovássorunk:[10]

A/Á-N-[1]M [2]**D**-SZ-N SZ-[2]D-[1]R-[1]SZ [2]J-Ö H [1]R [2]L [1]M [2]D-N
1 2 3 4 5 6 7 8 9

ÁNáM eSZe**D**-Ne SZiD-RoSZ-JÖ HíReL iMáDoN,

Ánám eszed ne szid[d], ros[s]z jő hír[r]el imádon

Az **Ánám eszed** ma már azt jelenti: „állnám eszed," „áld-a-nám eszed."

Alsó sor:

8 7 6 5 4 3 2 1

Ismert rovásjelek a 2. ᚲ (**a/á**), a 3. és 5. ᛣ ([1]**k-[1]r**), a 4. ᛏ ([1]**t**), valamint a 8. ᛟ ([2]**m**).

- 1. jel alakja kérdéses, hogy az „a" vagy „[1]t" alakú, mint a 4. jel. Belsejének alsó részén egy vízszintes vonalka látható, ami lehet a ᛣ ([1]t) mellékvonala. Ebből kiindulva a szóba jöhető ᛣ + ᚲ (**a/á-[1]t**) összevonást nevesítettem, ahol a -t- szára és az -a/á- betű alsó vonala azonos, a mellékjel pedig belé „áll".
- 6. összetett karakter két részből áll, úgymint a ᛨ ([1]b) és az ' ᚥ ' alakból, ami többféleképpen is értelmezhető. Lehetne a lippói orsógomb (2015. I. negyedév)[8] 2. ᛏ ([1]m) jele alapján, az ᚥ ([1]m-n) ligatúra, együtt véglegesen: ᛨ + ᚢ + ᛏ (**[1]m-n-[1]b**) az n-hez igazodva.
- 7. jelet ' ᛒ ' alakúnak vélem, amely alulról-felfelé hangzósítva: az ᚲ + ᛣ + ᚢ (**n-[1]t-a/á**) összevonása.
- 8. jel már ismert a **K 6.** felirat 4. jelének alsó részéből: ᚢ + ᛟ ([2]**m-n**).

A felirat rovásbetűit így írhatjuk sorba:

A/Á-¹T A/Á ¹K-¹R ¹T ¹K-¹R ¹M-N-¹B N-¹T-A/Á ²M-N
1 2 3 4 5 6 7 8
ÁTA KáRáT aKoR MáN-BáNTAM-éN.
Á^{ll}ta kárát, ak^{k}or mán bántam én!

A felirat két sora együtt:

Ánám eszed ne szid^{d}, ros^{s}z jő hír^{r}el imádón,
Á^{ll}ta kárát, ak^{k}or mán bántam én!

Ez a sírfelirat azt tudatja a világgal, hogy olyan ember nyugszik alatta, aki nem az eszére hallgatott, álnokul rászedték, amit már meg is bánt, de viselte következményét!

K 8. Khumara-10.

»Kizlaszov szűkszavúan erről a három rovásjeles feliratról annyit közöl, hogy az előzőekkel azonos helyről származik. Mérete és a megtalálás ideje ismeretlen. Vázlatot a karacsai kerület Saritüz falújának lakója, *S. Belobrov* készített róla.
Közlemények megadva.
Olvasási kísérlet: *Baicsorov:* Az ősi türk rovásírásos emlékek. p. 186.
Átírása: Dog (?)
Fordítása: emlékmű, temetés. (?) «
A három megadott rovásjel:[5]

Nem tudni, hogy felirat szókezdő, szóvégi vagy különálló egység-e? Annak ellenére, hogy a jelek ismertek, a szövegértés mégsem dönthető el egyértelműen!
Az első jelben hangsúlyos a -d- függőleges vonala, ami az (sz-²d)-t vagy (²d-sz)-t is jelentheti, de nem zárható ki egy | (sz), / (¹r) és X (²d) betűkből felállítható (**sz-¹r-²d**) hármas összerovással a

SZ-¹R-²D A/Á ¹T
SZuRD ÁT azaz: **Szúrd át...**

vagy más olvasat.

*

Ugyan nem jutottam hozzá a tűztemplomi felirathoz, amiről *Harmatta* oly határozottan állította, hogy azon középperzsa „jelformák" vannak, de ha a most tárgyalt feliratok azzal közel azonos korúak, akkor bizony nem perzsa, hanem *magyar ajkú katonaság* állomásozott a várban, esetleg perzsa szolgálatban. A Kaukázus körüli szabír–magyar népről viszont számos korabeli forrás, tanulmányok sorai szólnak...
„*Hommel* és *Abright* írásai már határozottan „törökös népnek" nevezik a hurritákat, de ezen az általánosító népnéven nem jutnak túl, míg *I. M. Djakonov (1971)* már kifejezetten ismerteti a történet-földrajzi fejezetében a Kaukázus déli lejtőin hajdanán élt és hurrita közösség összetevőjeként felderített **szubír-szabír** (SU-BAR-TU) népet. Ez a nép tehát az, amely **fehér--hunok** egyik „törökös ága"-ként tovább vitte nemcsak az ősi, sumérral átitatott hurrita nyelvét, hanem annak már vázolt rovásrendszerét is. […] Ezek a „törökös-hunok" kétségtelenül a **szabírokkal** azonosítandók. A szabírok kettéválásáról is vannak történeti adatok. *Zsuffa* térképén ez az egyetlen nép, amelynek külön két ága az 'Ősturán művelődési központból' kiindulva a későbbiekben külön össze van kötve, miután a déli ág a Kaukázus-vidéke fejlődési térségén áthaladt. *Scserbak* kis írása a két kőfelirathoz – **K 3.** és **K 5.**, beszúrás tőlem – kapcsolja harmadikként a Turkesztán területén Semircsije mellett talált feliratos bot (Talasz) ugyancsak szabírnak tekintett írásrendszerét a maga 14 betűjével." – írja *Fehérné.*[14]

14. *Fehérné W. A.*: i. m. 22-23/42.

A várbeli feliratok közül a **K 4.** inkább tekinthető (hasonlóan a majaki feliratokhoz) tanító, nevelő, uralkodói bölcsességet, kormányzási tapasztalatot átadó példamondatnak, míg a **K 5.-K 7. f**eliratok kimondottan sírfeliratok.
E két külön értelmű feliratban eltér az ' ᚲ ' alakú rovásjelek hangértéke is, míg az előzőben az **-a/á-** betűt, az utóbbi sírfeliratiban az **[1]l**-t jelenti!
Ez a két hangtani eltérés akár kormeghatározó is lehet, ha összevetjük és párhuzamba állítjuk a Kárpát-medencei kora és késő avarkori feliratoknál is meglévő azonos eltéréssel! [8]
Azt kell gondolnom, hogy a **K 4.** felirat a kora avarkori feliratokkal *egyidős*, illetve azt *megelőző*, s az ᚲ (**a/á**) betűként az a nép hozhatta be a Kárpát-medencébe „kora avarként", aki már itt élt – *Harmatta* szerint az V. század – a várban, tágabb értelemben a Kaukázus északi vagy déli terében.
Ugyan így párhuzamba állíthatjuk a késő avarkori ᚲ (**[1]l**) rovásbetűt, a humarai sírfeliratok azonos alakú betűjével, ami igazolhatná, hogy a „későavar népesség" is – legalábbis egy része – innen származhat, az oroszok szerinti 9. század második fele előtti időből.
Lényeges *újszerűsége* eme humarai és a szmolenszki szabír feliratoknak; az ᛋ, ᛋ (**ö**) és az ᛊ; ᛊ (**e/é**) alakú *rováshangzók* megjelenése *szóközi*, s *szóvégi* magánhangzóként, ez utóbbi a hasonló korú D12. Majak-9 feliratban[7] is megtalálható.
Eddig nem is nagyon figyeltem, az időben hozzánk közelebb eső feliratokon, az egyre gyakrabban előforduló *szóvégi magánhangzók kiírására*! Jelen feliratokban az -a/á-, -e/é-, -e/o-, -i/ü- hangzókon kívül az -u- talán csak azért hiányzik, mert nem volt rá szövegigény.
De aktuális a rovásírásunkra oly jellemző *torlódó mássalhangzó elhagyás*, a „*hangugratás*" és a kettőzött mássalhangzó *egyes jelöléséről* is szólni! (Ezeket felső indexként jelöltem.) Jellemzően e humarai kőfeliratokban „ugratták," nem jelölték az **n**, **j**, **v** és **t** előtt az **-l-** hangzót.
Talán nem elhamarkodott kijelenteni, *hogy rovásunk talán soha nem is volt tisztán mássalhangzós írás.*
Mindenesetre azt hiszem, hogy a majaki és humarai tartózkodásunk közötti összefüggések mielőbbi feltárása *őstörténetünk sarokpontja lehetne*!
A kérdés talán már csak az, hogy e két régióbeli magyar-ajkú nép egy és ugyanaz-e, *szabír–magyar vagy már csak magyar?*
Aktuális *Vékony* nyomán *An Nadīmot* most idézni: „*A vezír aztán rovásjegyeket rovott …,melyeket a turkok előkelői ismertek… s akihez intézve volt, megértette, s azt állította, hogy a kis felirat sokféle jelentésű lehetett*."[15]

Delibeli József
okl. építőmérnök

Jelen írásom a 2016. II. félévben megjelentnek módosított változata. (2017. 07 07.)

A rovásjelek jelölésénél felhasználtam *dr. Hosszú Gábor* székely–magyar, Kárpát-medencei és kazár rováskarakter készletét. Letöltve a Rovásírás Honlapról 2009.

Az idézett művek lábjegyzetét dőlt *(...)*-be adom meg.

15. *Vékony G.:* Későnépvándorlás-kori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. [Szombathely] é. n. Életünk Könyvek. 5.